

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E TÜRK KADINI*

SEMA UÇURCAN**

Dönemleri daha öncesi ve daha sonrası ile alâkalı olarak almazsak, sosyal ve politik olayları izah edemeyiz. Ben Türk kadınının sosyal statüsünü Tanzimattan önceki dönem, Tanzimat, Meşrutiyet, Millî Mücadele ve Cumhuriyet dönemi olarak birbirini takip eden dalgalar halinde inceleyeceğim.

Tanzimat'tan önceki dönemde kadın hakkında bilgilerin çoğunu mahkerme, vakıf, defterdar, tapu-kadastro sicillerinden, tereke defterlerinden, Türk ve yabancı seyyahların yazdıklarından öğreniyoruz. Çoğu zaman edebiyat eseri, yazıldığı dönemin hayatı için sosyal kaynak vazifesi görür. Divan edebiyatının temel konusu aşk ise de, burada kadının bugünkü anlamda 'kendiliği olgusu' eksikti. Kadın belirli kalıplar altında ve idealize ederek sunulmaktaydı. Kadın şairler bile kendilerini anlatmaz, klâsik şiirin kuralları içinde, erkeklerin aşka ve kadına bakışını ifade ederlerdi¹. XV. ve XIX. yüzyıl boyunca Mihri, Aşşe, Fitnat, Leylâ Hanım gibi kadın şairler, çoğu zaman bu çizgide kalsalar da, kendi kadın kişiliklerini, erkekten farklı konumlarını, bu konumları yaratan kurallara isyanlarını ifade eden bir kaç şiir yazmışlardır. Hattâ nadiren sosyal sahalarda yazdıkları dahi görülür.² Sarayla dışarının sosyal hayatı arasında, kadınlara ait bulgulardan birisi sûnamelerdir. Tabii

* Bu yazı, 26 Ekim 1998'de, Marmara Üniversitesi Atatürk İnkılabları Enstitüsü'nün hazırladığı, Cumhuriyetin 75. Yıldönümü Toplantıları çerçevesinde, Marmara Üniversitesi'nde verilmiş konferansın metnidir.

** Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Ahmet Hikmet ve Fuad Köprülü, bu konuya ilk dikkat çeken yazarlardır. Ahmet Hikmet "Hanımlara Konferans" yazısında, Divan kadın şairlerinin, şiirlerinde kalplerine bigane, ruhlarının akislerine yabancı erkeklerin izlerini takip ettüklerini, kendi varlıklarını, kendi benliklerini unuttuklarını belirtir. (*Mehasin*, Kânun-ı evvel 1324/1908, Nr. 4., 219-224.) Fuad Köprülü de, aşktan, sakiden, afetten, erkek şairlerin bahsettikleri gibi bahsettüklerini söyler. ("Nigâr Hanım", *Yeni Mecma*, 11 Nisan 1918, Nr. 39.)

² Bu konuda geniş bilgi için bkz: *İmadü'l-Cihad* ve XVI. Yüzyıl Kadın Şairlerinden Aşşe Hubbî Kadın" (Müjgân Cunbur, *IX. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri*, Ankara 1988, s. 901-913.) Cunbur'a göre Aşşe Hubbî Kadın'ın Arapçadan çevirdiği, gaza ile ilgili şartları ihtiva eden *İmadü'l-Cihad* kitabının sonunda, gazilik geleneğinin XV. yüzyıldaki örneği sayılacak telif gazellerini eklemiştir. O zaman, 'Dede Korkut Hikâyelerindeki kadınlar, Aşşe Hubbî Kadın, *Vatan yahut Silistre*'nin kahramanı Zekiye, Halide Edib, *Ateşten Gömlek*'in kahramanı Aşşe, hep aynı zincirin halkaları olarak gözükürler, demek mümkündür.

burada evlenecek sultan hanımın kendisinden çok, düğün merasimi söz konusudur. Sibyan mekteplerinin dışında, kızlar için eğitim, ebeveyne düşmüş bir hususdur, burada da din eğitimi en ağırlık verilen konudur. Özellikle ilmiye sınıfından gelen babaların kızlarının eğitim aldıklarına dair kayıtlara rastlanır. Osmanlı döneminde kadın, hukuk alanında bütün haklarından mahrum edilmiş değildir. Erkeklerin veraset listelerinde çok evlilikle ilgili deliller vardır. Reşid olmadan evlendirilen kız, reşid olduktan sonra, boşanmak hakkına sahiptir. Zaman zaman efkârı umumiyenin baskısı ve idarecilerin psikolojilerinden kaynaklanan sebeplerle, giyim kuşamları veya sokağa çıkmaları ile ilgili yasaklayıcı kanunlar³ çıkarılır. Dikkatli bakınca toplum hayatındaki izlerinin o kadar az olmadığı görülür. Kadınlar, anonim edebiyatta masal ve ninnilerin yaratıcısı, Anadolu'nun Türkleşme zamanından itibaren dinî ve sosyal hayatta hem fayda, hem estetik fonksiyonu olan mimarî eserlerin bânisi veya onları koruyan vakıfların kurucusudur. XVI. yüzyıl vakıflarından % 37'si kadınlar tarafından kurulmuştur.⁴ Askerliğin kesin bir süreye dayanmadığı, yani erkeğin desteğinden mahrum olduğu zamanlarda, kadının ziraat, zenaat işlerinde, ev üretimine dayanan pazar anlayışında hizmetleri her zaman söylenegelmiştir. Bu şekilde, kadın toplumda kendisinden bekleneni sessiz sedasız yerine getirir.

Tanzimat döneminde, devlet ve sosyal kurumlara yeni nizam vermeler, aile ve kadını da etkiler. Yeni bir kadın statüsü doğar. 1840 lardan sonra idareciler, 1860 lardan sonra başlayan sosyal muhtevalı yeni edebiyatın yazarları kadın meselesine eğilirler. Devlet eliyle rüşdiyeler, meslek okulları ve öğretmen okulları açılır. Hayatı ve toplumu aksettirmede gerçeğe dayalı yeni edebiyatta, roman ve tiyatro gibi yeni türlerde, kadın somut olarak edebiyatın konusu olur. Kadınlar hakkında makaleler yazılır. Erkek yazarlar, kadınları koruyucu, bilinçlendirici tavır alırlar. Kadını ve erkeği bu konuda aydınlatmak için, kendi dinimiz ve geleneğimizin kadına bakışı ile, geçmiş ve aktüel medeniyetlerin bu konuya bakışını aydınlatan, onlardaki kadın konumunu bizimkiyle karşılaştıran kitaplar yazarlar. Bu dönemde gelecek nesillerin yetiştiricisi durumundaki kadınlardan temelde beklenen, dinin ve geleceğin değerlerini kaybetmeden, bilgi sahibi olmalarıdır. Bu bilgiyi müşahhas olarak, üretimi sahasında hayata geçirme düşüncesi henüz çok yerleşmemiştir. "Marifet" kelimesiyle karşılanan bilgi, genelde çocuklara aktarılmak için kazanılır. Ancak 1873'de ilk mezunlarını veren Darülmuallimât'tan yetißen

³ III. Osman döneminde (1754-1757) kadınların süslü sokağa çıkmaları yasaklanır. (*Padişahların Kadınları ve Kızları*, M. Çağatay Uluçay, Ankara 1980, s. 97).

⁴ Bu bilgi Suraiya Faroqhi'nin *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam* kitabından alındı. İst. 1997, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 133.

ler, bu tarihten sonra resmî öğretmenliğe başlar. bunların sayısı çok azsa da, her geçen yıl artar. 1860 yıllarında başlayan özel Türk gazeteciliğinde kadınlarla ilgili ek sayılar çıkartılır ve orada kadın sesine yer verilir. 1895'de kadınlar, kendi elleriyle *Hanımlara Mahsus Gazete*'yi çıkarırlar. Kadın neşriyatında aydın erkekler kadar, devletin de yardım ve himayesi vardır. Erkeklerin kendilerine çizdiği kadın konumunu kendi kişilikleriyle dolduran bu kadınlar, ilgi çekici makale, roman hikâye ve haura türünde eserler yazarlar.

Abdülhamid döneminin yavaş ve içten gelişen sosyal hayatına karşılık, **II. Meşrutiyet dönemi**, memleketi temelinden sarsacak büyük hadiselerle doludur. Bir önceki yüzyılın kadın faaliyeti, meşrutiyet döneminde daha zengin ürünler verir. Dönemin aydınları kadınların politik kimlik belirlemeleri, hayatlarını kazanmaları ve topluma hizmet etmeleri hususunda kamuoyu yaratmakta ve kadını şevklendirmekte daha cüretlidir. Türk milletini kurtaracak çareleri tespit etmek için ortaya atılan üç temel ideoloji, Baucılık, İslâmcılık ve Türkçülük kadın hukukunu değişik şekilde değerlendirir. Ancak bu ideolojilerin yayın organlarında yazan kadınlar varsa da, erkek yazarlar kadar bir kampaşma olmaz. Aydın kadınlar arasında ideolojik ağırlık genellikle Türkçü sahalarda görülür. Özellikle İstanbul'da aydın kadının ilgi alanı, artık ev ve ailenin sınırlarını aşar. 1866-1908 arasında, kadınlara ait dokuz süreli yayın çıkmışken, o fırsatlı dönemde, hepsi de kadınlarca kurulmuş yirmi beş süreli yayın çıkar. Kısa veya uzun süreli yirmi altı tane hanım derneği kurulur.⁵ Bunlar yardım dernekleri, kadın iş gücü dernekleri, kadının kültür-egitimi seviyesini artıracak dernekler, siyasi parti dernekleridir. Büyük çoğunluğu İstanbul'da olan bu dernekler, savaşların sarstığı Türk toplumunun sosyal, ekonomik, politik ve kültürel meselelerin haline destek olurlar. Tanzimat döneminde çoğu öğretmen ve hizmetli şeklindeki kadın çalışması, bu dönemde hızlanarak ve başka mesleklerle yayılarak devam eder. Özellikle savaşlarda erkeklerin boş bıraktığı memurlukları kadınlar devr alır. 1913 de Telefon İdaresine memur olarak giren kadınlar, devletin ilk resmî kadın hizmetlileridir. Üstelik telefon idaresi Fransızların yönetimindedir. Daha sonra Posta Telgraf Nezaretü kapılarını kadınlara açar. 1915 yılında Osmanlı Ticaret Nezaretince, kadınlar için hizmet kanunu yayınlanır. Savaş yıllarında, erkeklerin yerlerini doldurmak üzere iş hayatına giren kadınlar, çöpcülük bile yaparlar.⁶ İstanbul'da çok az da olsa, serbest alanda, ticaretgâh adını verdikleri dokuma-dikiş evleri, hastahaneler, aş evleri, fotoğrafhaneler,

⁵ Bu sayı, Serpil Çakır'ın *Osmanlı Kadın Hareketi* kitabından alındı. (İst. 1996, 2. bsk. Metis Kadın Araştırmaları, s. 43-78).

⁶ *A.g.e.*, s. 261-312. Bu konu bir motif ve mesele olarak Tanpınar'ın *Sahnenin Dışındakiler* romanında çok güzel anlatılır. (1950 de tefrika edilen eserin, kitap olarak 1990 da Dergâh yayınlarıca yapılan ikinci baskısında 198. sahifede bu bahis görülür.)

borsacılık... gibi işlerde, Anadolu'da tarım, zenaat, sanayi işçiliğinde -dokuma-çorap-kibrit fabrikalarında- çalışan kadınlar görülür. Böylece erkek-kadın iş bölümü, eski yüzyıllara göre yeni boyutlar kazanır.

1918'den sonra gelen **Mütareke/Millî Mücadele** dönemi, kadın meselesini kendi iç tartışmalarından çıkarır. Çünkü artık söz konusu olan, bütün milletün istiklâliyet hakkıdır ve bu hak bir mücadele kazanmadan alınmayacaktır. Önceki dönemlerde kadın için yapılan politik ve sosyal inkılâbların semeresi topyekûn bu yıllarda görünür. Millî mücadele kadını, genellikle iki konumda görünür: Bizzat mücadeleye katılanlar ile düşman zulmüne maruz kalan kadınlar. Kadınların mücadeleye katılmaları her şekilde olur. Elde silâh savaşıma ile, savaşa davet ile, entellektüel faaliyetlerle, orduya para, mühimât sağlamakla. Mücadeleci kadınların başında, II. Meşrutiyet döneminin en faal kadını Halide Edib vardır. Millî Mücadelede yangın haline gelecek ilk kıvılcımlardan biri, onun 23 Mayıs 1919'da Sultanahmet'te kitlelere hitaben yaptığı konuşmadır. Belki o miting kurtuluşu sağlamamıştır fakat millî birlik ve beraberliğin oluşmasını, kalabalık ruhunun bir potansiyel haline dönüşmesini sağlamış, aksiyonun oluşmasında rol oynamıştır. 16 Mart 1920 de İstanbul işgal edilince Ankara'ya giden Halide Edib, Millî Mücadele'nin yayın organı Hakimiyet-i Milliye'de, Anadolu Ajansı'nda çalışır, İngilizce çeviriler yapar, Batı basınının Türkiye haberlerini sıkı bir şekilde takip eder. Yabancı basına ve özellikle Amerika'nın Türkiye'deki temsilcisine, davanın haklılığı konusunda yazılacakları kaleme alır. Önönu savaşlarında Eskişehir'de hemşirelik yapar. Sakarya savaşında er-onbaşı, Dumlupınar savaşında çavuş olarak orduya katılır. Bu iki savaşın ardından Tetkik-i Mezalim komisyonunda en aktif üye olarak çalışır ve Yunanlıların zulümlerini tespit eder. İzlenimlerini, cephe ve cephe gerisi ile savaşı, buna rağmen sürdürülmeye çalışılan gündelik hayatı ve beşeri duyguları edebî eserlerine, hatıra kitaplarına yansıtır. Bir yazar olarak, bu tarihi günleri, sanat eseri halinde somutlaştırır. II. Meşrutiyetün aydın kadınlarından Nakiye Hanım ile Müfide Ferid Hanımlar da, milletün sesini temsilen mitinglerde davaların haklılığını ifade ederler. Ankara'nın yayın organı Hakimiyet-i Milliye'de çalışırlar. İstanbul'dan Anadolu'ya gelen aydın kadınlar, hemşirelik, öğretmenlik gibi iki temel hizmette bulunurlar.

Anadolu kadını XX. yüzyılın ilk çeyreğinde büyük acılara maruz kalır. Balkan ve Birinci Dünya Savaşı'nda, erkekleri savaşta iken, fakirlik, eşkiya, azınlık tehdidi altında yaşar. Ancak erkeklerin bildiği düşmanın anlamını, 1918 de ülke işgale başlandıktan sonra öğrenir. Savaş kanunlarındaki mey-

dan okuma ve mukabele olmaksızın, işgal kuvvetleri, onların can-mal-ırz güvenliklerini tehdit eder. Anadolu'dan ülkenin haksız işgaline ilk protesto Aralık 1919 da Erzurumlu kadınlardan gelir. Anadolu Kadınları Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti de, ülkenin işgal edilmemiş şehirlerinde millî kongrelerde alınan kararları destekleyen mitingler yapar. Millî Mücadeleye Ankara'nın emirleri doğrultusunda katılırlar. Anadolu kadını önceki yıllarda hayatını kazanmak için yaptığı işçiliği, bu defa askere gerekli ihtiyacı karşılamak üzere yapar. Özellikle askerin giyinmesi için dokur, diker, örer. Sakarya savaşı öncesi tekâlif-i milliye kanunu ile her evden toplanan ihtiyaç malzemeleri, bir karınca gibi çalışan kadınlar tarafından hazırlanır. Cepheye silâh, cephane ve yiyecek taşımak için bu kadınlar, imkanlarının son haddini kullanırlar. Millî mücadelenin idarecileri, komutanları ve yazarları, kadınların çok kötü iklim şartlarında, bu mühimmata evlâtlarından daha fazla kıymet vererek, cepheyi beslediklerini büyük bir saygı ile anlatırlar. Bir gece içinde bozulan yolları tamir ederler, çocuğunun yorganı ile cephaneyi örterler. Sakarya savaşının başlangıcında Yunan ordusu yüz bin, Türk ordusu yirmi beş bin civarındadır. Refet Paşanın gayretiyle, bu sayı savaşın son günlerinde kırk bine kadar çıkar. Refet Paşa bu gücün arkasında köylü kadınının bulunduğunu, zaferin köylü kadınlarının marifeti olduğunu, yayan yürüyerek orduya yardım ettüklerini söyler.⁷ Atatürk, onlara duyduğu saygıyı, söylev ve demeçlerinde sık sık dile getirir. Sonraki kadın inkılabında, yüzyıllardır unuttulan bu kadınlara duyulan borcun ödenmesi de söz konusudur.

Batu cephesinde düşmana karşı savaşan kadınlar da vardır. Er, onbaşı ve çavuş Halide Edib'den bahsettim. Aydın civarı Kuva-yı Milliye kumandanı Demirci Efenin yanında savaşan iki kadın 1920 de şehit olur. Yine Birinci ve İkinci İnönü savaşlarında, Sakarya savaşlarında Ayşe isimli bir kadının adı çok geçer. Daha sonra kendi hakkında bir de kitap yazan Kara Fatma isimli bir kadın, Erzurum'dan Edirne'ye, oradan da Kocaeli'ne gelir. Burada istiklâl mücadelesine katılmak istemeyenleri kadın varlığı ile utandırır. "İntikam" adlı bir tabur kurar, daha sonra, emrine yüz elli kişi verilerek, Türk ordusunda teğmen olarak savaşır ve Büyük Taarruz'dan önceki günlerde, İzmit karargâh kumandanı olur. Halide Edib de hauralarında, ulaştırma işlerinin başındaki Fatma Çavuş'un yetmiş yaşında olduğunu, elinde silah tutmaktan, gazetelere poz vermekten hoşlanmadığını, ama askeri sevdiğini ve ona hizmet etmek istediğini anlatır. Millî Mücadele yıllarında, Doğu ve Güneydoğu

⁷ *Türkün Ateşle İmühanı*, Halide Edib, İst. 1962, s. 205.

cephesinde savaşan kadınların sayısı daha çoktur. Batı cephesi önce Kuva-yı milliye, sonra düzenli ordu ile genelde muntazam bir harp tekniği ile savaşırken, Doğu ve Güney cephelerinde Ermenilere ve Fransızlara karşı topyekun savaşlar olur. Bu savaşlarda da kadınlar büyük fedakarlıklar gösterir. Fransızları yanlış yerlere sevk ederek esir eden kadınlara (Hatice Hatun), erkekler kaçmaya başlayınca onları hücumla sevkeden kadınlara (Tayyar Rahmiye adına dikkat etmek gerekir) rastlanır.

Düşmanın ilerleme ve geri çekilmesi sırasında, zulme ve tecavüze uğrayan, işkence gören, öldürülen kadınların durumu, cephenin en acıklı tarafını teşkil eder. Yunanlıların en yakın yardımcıları, o bölgedeki yerli Hristiyanlardır. Ama özellikle kadınlara yönelmiş düşman zulmünün bir yararı olur, erkeklerin intikam duygularını körükler ve adı üzerinde Milli Mücadele tarafına geçmelerini çabuklaştırır. Hatta kadınları emniyette olan bölgenin erkeklerini bile. Halide Edib Sakarya Savaşındaki sonraki mezalim tetkiki sırasında, duyduklarını şöyle anlatır: "Yunanlıların bu köylerdeki hareketleri aklımı kaçırmış insanların hareketleri gibiydi. Ne kadar zaman kül olmuş köy evlerinin harebeleri üzerinde ne itiraflar dinledim. Hiç bir günah çıkartıcı papaz, insanın içindeki ebedi ve vahşi hayvan hakkında bu kadar itiraf dinlememiştir." (*Türkün Ateşte İmtihanı*, s. 220.) Dumlupınar savaşı ardındaki gazete başlıkları da, kadınlara mezalim konusunda yeterli fikir verecektir: "Nasıl Yakıyorlar, Nasıl Kıyıyorlardı?", "Canımıza ve İsmetimize Nasıl Tecavüz Ettiler?", "Bütün Bir Köyün Kadınlarına Tecavüz", "Anadolu Dilberleri Faciası", "Yunan Zabiterinin Pek Mühim İturafları", "Uşak Faciası", "Eskişehir Yanıyor ve Titriyor"⁸.

Birbirini takip eden bu siyaset dönemlerindeki kadınlarımızın hak ve mesuliyetleri arasındaki dengeli ilişki, kadının ama özellikle varlığı az tanıyan Anadolu kadınının Milli Mücadeledeki fedâkâr hizmeti, **Cumhuriyet döneminde** kadın hukukunun bütün ülkeye yayılması lüzumunu doğurur. Ülkenin sahip olacağı ilim ve fenni, iki cinsin beraberce kazanması düşüncesinden hareketle, kız-erkek bütün çocukların en azından karma eğitimli ilkokul diploması almaları şart koşulur. Böylece eğitimde cinsiyet eşitliğine dikkat çekilmiş olur. Açılan ilk, orta, lise, meslek lisesi ve üniversitelerdeki

⁸ Burada anlatılanların kaynakları: İnci Enginün, "Millî Mücadele'de Türk Kadını", *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İst. 1998, 3. Bsk., s. 503-515., Halide Edib, *Türkün Ateşte İmtihanı*, *Dağa Çıkan Kurt*, *İzmir'den Bursa'ya*, Yakub Kadri Karaosmanoğlu, *Vatan Yolunda*, *Millî Savaş Hikâyeleri*, *İzmir'den Bursa'ya*, Ertan Erol, *Türk Basınında Dumlupınar Zaferi (26 Ağustos 1922-30 Ağustos 1923)*, M.Ü. Yüksek Lisans Tezi, 1996.

kız öğrencilerin sayısı şöyledir 1924-25'de ilk okullarında kız öğrenci sayısı 62.954, 1930-31'de 174.227, 1940-41'de 294.468, 1971-72'de 2 milyondur. Piramidin tepesine doğru çıktıkça, bu sayı azalmaktadır. 1924-25 yılında Türkiye orta okullarından ve liselerinden herhangi birisinde kız öğrencilerin sayısı üç haneli bir rakama varmaz. (140 kız öğrencisi olan Nişantaşı Ortaokulu hariç). Üniversitenin matematik, fizik, tabii bilimler, medeniyat, tıp, dişçilik bölümlerinin her birisindeki kız öğrenci sayısı da, iki haneli rakama nadiren varır.⁹ Yukarıda çeşitli yıllara göre verilen okul, öğrenci sayıları, iki şeyi gösterir. Devlet eliyle sağlanan imkânlar ile vatandaşın ona katılımı. Bu ikili ilişkide önemli hususlardan biri, kadın öğretmen sayısının artmasıdır. Müjgân Cunbur'a göre, Türkiye'de 1923 yılında 1217 olan kadın öğretmeni sayısı, 1930'da 4814, 1940'da 5981 olur.

Eğitimin dışında önemli bir husus da, medeni hayatta hızlı ve yaygın bir kadın inkılabının başlamasıdır. Medeni kanun tartışmalarında, modernleşmeyi getirecek yeni kanunların ülke örf-âdetlerine uyması gerekliliği gözönünde tutulur ve 1924 Anayasası, Türk toplumunda kadına eskisinden farklı haklar getirmez. Ancak Atatürk söylev ve demeçlerinde meseleyi daima diri tutar ve kamuoyunu kadın inkılabına hazırlar. 17 Şubat 1926 medeni kanunuyla, kadını eğitim, meslek edinme ve memuriyette çalışmada erkeklerin gerisinde bırakmayan yeni bir aile hayatı getirilir. Evlilik ve boşanmalarda kadının hakları kuvvetlendirilir. Otuzlu yıllarda, kadın, siyasî haklarının en geniş olan seçme ve seçilme hakkını elde eder ki Türkiye bu konuda, dünyanın öncü devletlerinden birisi olur. Gelişme şöyledir: 1930 Nisanında belediye için seçme seçilme hakkı verilir, bu da beraberinde aktif politikaya katılma hakkı getirir. 1933 ekiminde köy muhtarlığına seçilme hakkı verilir. 1934 den sonra, milletvekili seçilme konusu işlenmeye başlanır ve 5 Aralık 1935 de, 1924 anayasası, kadınlara mecliste seçme ve seçilme hakkı verilmesi hususunda değiştirilir. 7 Şubat 1924 de kurulan Türk Kadınları Birliği, bu kanunların çıkmasında, devlete destek olan cemiyetlerden biri olmuştur. İlk dönemlerde belediye reisi veya milletvekili seçilen kadınlardan büyük kısmı, Türk Kadınlar Birliğine mensuptur.

Cumhuriyet devrindeki kadının konumunu bütün meseleleriyle ele almaya vakit olmadığından, kadın mesleklerinden üçü hakkında, biraz istatistik sayılabilecek bilgiler vereceğim. Milletvekili kadınlar, üniversite öğretim üyesi kadınlar ve tarım sektöründe çalışan kadınlar.

⁹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. "Atatürk Dönemindeki Kadın Eğitimi", Müjgân Cunbur, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VIII, nr. 23, Mart 1992, s. 259-272.

Meclisin beşinci döneminden itibaren kadınlar **milletvekili**¹⁰ olarak meclise girer. 1935 meclisinin beşinci döneminde 17 kadın üye, meclis sayısının % 4 ünü teşkil eder. Türkiye Cumhuriyeti meclisinde, kadın sayısının en fazla olduğu yıllar, tek parti iktidarı döneminde olur. Sonraki iktidar döneminde bu sayı giderek azalır. Ancak kadının meclise girmediği dönem hiç yoktur. Meclisin 9. döneminden yani 1950'den itibaren farklı parti mensubu kadınlar milletvekili seçilirler. Parti tabanının en değişik olduğu dönem 1965 yılındaki 13. dönemdir. (Cumhuriyet Halk Partisi 3, Adalet Partisi 4, Yeni Türkiye Partisi 1, Türkiye İşçi Partisi 1 kadın milletvekili çıkarır.) Kadınların geldikleri seçim bölgeleri yurt sathına yayılmıştır. 4 Ocak 1996'da ilân edilen son milletvekili seçiminde, yani 20. yasama dönemi milletvekili seçiminde, milletvekili aday olarak gösterilen kadın sayısı 489 idi. Sonuçta, TBMM deki 550 milletvekili arasında 13 ü kadındır. Bu, toplam milletvekili sayısının % 2,3'ü demektir. Nisan 1994 Mahalli seçimlerde 10 kadın çeşitli belediye meclisinde üye seçilmiştir.

Meclisteki kadınların çalışma komisyonlarında, tartışma ve konuşmalarında üzerinde durdukları konular, önceleri kadın cinsini ilgilendiren, sosyal güvenlik, eğitim, sağlık konuları, küçük çocukların korunmaya çalışılması, işe girmelerinde yaş tahdidi gibi konulardır. Çok parti döneminde konuşma ve çalışmaları, kadın-çocuk, sağlık, eğitim konusundan, değişik millet meclilerine doğru genişler. Artık kadınlar tek partili döneme göre daha sade, daha az hissi konuşurlar. Partilerini koruyan politik konuşmalar yaparlar. Meselâ 1950 meclisinde Tezer Taşkıran, sakatlar, ilk tahsil yaşı hakkında, köy okul ve enstitüleri hakkında, ısrarla konuşur. 1960'dan sonraki meclislerin kadın mebusları, iktisad, dış politika ve eskisi gibi eğitim hakkında konuşurlar. 1970'lerde konuşma-çalışma alanları daha genişler: Af, bütçe, maliye... Aruk kadınlar bu mesleğe alışmışlardır. üslupları daha kararlı ve cüretkârdır.

Öğretim üyeleri: Türkiye'de ilk üniversite 12 Eylül 1914'de açılır, tabii bilimler, edebiyat, matematik şubelerine kız öğrenci alınır. Tıp ve Hukuk fakültesinin de açılmasını isteyenler vardır. 1924-1925 eğitim yılında, kadınlar, üniversitede erkek öğrencilerle beraber okumaya başlarlar. O tarihte, İstan-

¹⁰ Kadınların milletvekilliği konusunda faydalandığım kaynaklar: *Cumhuriyetin Ellinci Yılında Türk Kadın Hakları*, Tezer Taşkıran, Ankara 1973, s. 128-148. *Türkiye Büyük Millet Meclisinde Kadın Milletvekilleri*, Murat Taştan, M.Ü. Yüksek Lisans Tezi, İst. 1993, s. 211-215. "Türkiye'de Kadın Milletvekillerinin Değişen Siyasal Rollerini", Yeşim Arat, *75. Yılında Kadınlar ve Erkekler*, İst. 1998, Tarih Kurumu Yurt Yay. s. 249-266., *Siyaset Çıkmazıyla Kadın*, Gülşay Talash, Ankara 1996, Ümit Yay., s. 211-215.

bul Üniversitesi Fen fakültesinin matematik bölümünde 7, fizikte 8, tabii bilimlerde 48, kimyada 26, medeniyatta 4, Tıp fakültesinde 17, dişçilikte 4, Hukuk fakültesinde 23 kız öğrenci okur. 1930-31 de Edebiyat fakültesinde 155, Fen fakültesinde 90, Hukuk'ta 72, Tıp fakültesinde 11 kız öğrenci bulunur. Tezar Taşkıran'a göre, 1930-31 öğretim yılında, üniversitede kadın öğretim üyesi yoktur. Ancak kadın öğretim üyesi, giderek artmaya başlar. 1950'de İstanbul üniversitesinde 24, 1960 da 52, 1970 de 114 kadın öğretim üyesi vardır. 1946-47 öğretim yılında, İstanbul Üniversitesi Fen fakültesi toplam öğretim üyelerinin % 44'ünü, Edebiyat fakültesindekilerin % 22'sini kadınlar teşkil eder. Türkiye'de yeni üniversitelerin açılmasıyla, öğretim üyeleri arasında kadın oranı yükselir. 1960'da % 19, 1970'de % 23, 1980'de % 25,5, 1990'da % 32, 1998 % 34,2'ye ulaşır. Bugün on beşi özel altmış dokuz üniversitedeki 50.000 öğretim elemanının üçte biri kadındır. Akademik hayatın her alanında çalışan kadınlar, fen bilimlerinde toplam sayının % 35,6, mühendislikte % 25,2, tıpta % 36,9'unu teşkil eder. Türkiye'de okuma yazma bilmeyen kadın nüfus % 28'i teşkil ederken, bu akademisyen kadınların sayısının çokluğu, tezatlı bir durumdur. Türkiye'de kadın akademisyenler kendilerini kısıtlanmış hissetmemekte, cinsiyete dayalı farklı muamele yaşamadıklarını söylemektedirler. Akılcılık ve pozitivizm, başlangıçta Cumhuriyetin temel bilim politikası olduğundan ilim kadınlarının çoğu, tabii bilim ve matematik dallarında toplanmış, sonra giderek ibre sosyal bilimlere doğru kaymıştır. 1980-90 arasında en fazla artış beşeri bilim ve hukuk alanında görülürken, en az artış tıp ve tabiat bilimlerinde olmuştur. Akademik unvanlarda yukarı doğru çıkıldıkça, kadın kadrosunun azaldığı görülmektedir. Kadın profesörlerin yarıya yakını sağlık bilimlerindedir. İkinci tabiat bilimleri, üçüncü hukuk sahasındadır. Beşeri bilim ve sanat gibi alanlarda, üst düzeyde bulunan kadın oranı düşüktür. Kadın profesörlerinin % 82'si, doçentlerin % 74,3'ü, yardımcı doçentlerin % 54,5 büyük merkezlerdeki devlet üniversitelerindedir. İlk kadın dekan 1954'de seçilir. Ama kadın öğretim üyelerinin yöneticiliğe gelmeleri, erkeklerinki kadar sık rastlanan bir durum değildir. Belki bu işten, eş-annelik görevleri yüzünden gönüllü olarak çekilmektedirler. Üniversitelerdeki parlak sayılacak durumları, yukarıda da açıklandığı gibi, başlangıçtan beri, resmî güç odaklarından veya ailelerinin reislerinden gördükleri destek ve teşvikle açıklanabilir.¹¹

¹¹ Kadınların üniversite eğitimleri ve öğretim üyelikleri hakkında verdiğim bilgilerde, Müjgan Cumbur'un adı geçen makalesi, Tezer Taşkıran'ın adı geçen kitabı ve Serpil Çakır'ın adı geçen kitabı (s. 260) dışında, yine yukarıda künyesi belirtilen 75. Yılda Kadınlar ve Erkekler

Kadının okuma yazma oranı nüfus sayımlarından anlaşılır. Türkiye'de 1935 de kadınların ancak % 9,8'i okuma yazma bilir, tabii burada yeni harf inkılabının 1928'de yapıldığını unutmamak gerekir. 1950'de kadın nüfusunun % 18,35'i, 1973'de % 54,7'si, 1998'de % 72'si okuma yazma bilmektedir. Gönül arzu eder ki bu sayı, çok yakın zamanda % 100'e ulaşsın.

Son olarak tarım mesleği üzerinde duracağım. İstatistik bilgilerine göre, 1927'de, çalışan kadının % 92'si tarım-hayvancılık sektöründedir. 1950'de çalışan kadının % 95,5'i, 1985'de çalışan kadının % 82,49'u tarımcı-hayvancı-ormancı sektöründedir.¹² Ancak 1985'den sonra, bu sayının veya oranın kaçta çıktığına dair bilgi alınmamıştır. Aradaki 13 yılda köyden şehire göçün artmasının, bu sayı ve oranda bir azalmaya sebep olduğunu düşündürmektedir.

Kadının toplumun sessiz gücü olmasından, toplumun aktif gücü olmasına kadar geçen süreci, bir kaç somut örnekte toparlamaya çalıştım. Kadının başka iş alanları üzerinde durmak, örnekleri arttırmak mümkündür. Toplumun bilgi, kültür, sanat seviyesinin gelişmesini göstermesi açısından kadın yazarlar, kadın sanatçılar, sanayinin gelişmesini göstermesi açısından, kadın işçiler hakkında araştırma yapılabilir.¹³ Çalışan kadına dair istatistik bilgiler ve asıl önemlisi değişen sayının toplumun yapısındaki değişme ile ilişkisi, edebiyat-tarih araştırmacılarının dışında, sosyolog, sosyal psikolog, siyaset bilimcisi, sanat-kültür tarihçisi gibi uzmanların ortaklaşa çalışmaları ile ortaya konulabilir. Devlet ve sivil kuruluşların bu konuda beraber çalışmaları da iyi sonuçlar verecektir. Sanıyorum her geçen yıl, bu araştırmalara yeni sayılar, yeni meseleler ekleyecektir.

kitabında bulunan "Türkiye Üniversitelerinde Kadın Öğretim Üyeleri" (Feride Acar, s. 313-321) makalesini kaynak olarak kullandım.

¹² *Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü*, Emel Doğramacı, Ankara 1992, 2. bsk. İş Bankası Yay. s. 110-112.

¹³ Çeşitli zamanlarda bu konuda yapılmış bazı araştırmalar vardır. *Türk Kadın Yazarlarının Eserleri Bibliyografyası 1928-1955* kitabında Müjgan Cınbur, sosyal-fen bilimlerinden, edebiyat-sanat dallarına kadar telif-tercüme eser sahibi 566 kadın yazarın kitabını tespit eder. (Ankara 1955, Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Yay., 235 s.) Yıldız Ecevit de "Kentsel Üretim Sürecinde Kadın Emeginin Konumu ve Değişen Biçimleri" makalesinde, fabrikalarda yahut "informal" (resmî olmayan işlerde çalışan) olarak niteliksiz konumda çalışan kadınlardan bahseder. (*1980 ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, Haz. Şirin Tekeli, İletişim Yay. İst. 1993, 2. bsk., s. 117-127.)